

УДК 94 + 355. 355 (477.41) «1941–1943»

Надія Бойко

НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ (АНАЛІЗ ДОКУМЕНТІВ ЦДАВО УКРАЇНИ)

У публікації представлені документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, які містять інформацію про окупаційний режим на Переяславщині у 1941–1943 рр.: частина документів висвітлює боротьбу окупаційного режиму з партизанами у 1941 р., інша частина – окремі етапи становлення і посилення цього режиму. Розглядаються документи окремого фонду ЦДАВО України – колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, що діяли на окупованих східних територіях (ф. КМФ-8).

Ключові слова: ЦДАВО України, Друга світова війна, Переяслав, Переяславщина, окупація.

Однією з маловивчених сторінок новітньої історії України залишається окупаційний режим у роки Другої світової війни. Малодослідженими є і регіональні аспекти проблеми, зокрема на Переяславщині. На сьогодні відсутні монографії чи наукові статті присвячені цій проблематиці. Лише окремі аспекти досліджувалися у наукових розвідках. Тому досить актуальною постає потреба в об'єктивному і не заангажованому висвітленні дворічного окупаційного режиму на переяславській землі.

Досить вагомою з проблематики нацистської окупації Переяславщини є робота Я. Потапенка та О. Гончаренка «Переяславщина у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [1]. Її автори використовують як відомі дослідницькому загалу джерела, так і не апробовані матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України. У статті вперше розглядається функціонування каральної системи на території м. Переяслава.

Наступні публікації О. Гончаренка у співавторстві з О. Тарапон «Рух опору на Переяславщині періоду нацистської окупації (1941–1943 рр.)» [2] та Я. Потапенка «Особливості антифашистського руху опору на Переяславщині у період радянсько-німецької війни 1941–1945 років» [3] вносять до наукового обігу низку ще не використаних джерел. Власне, цими роботами можна завершити огляд історіографічного ряду зазначеної проблеми.

Дослідники О. Гончаренко та Я. Потапенко називають джерельну базу досліджень окупаційного періоду Переяславщини «доволі незначною, можна сказати фрагментарною і бідною» [1, с. 255]. Цілком можливо, що вони мають рацію.

Документи німецького походження, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), стали джерелом для дослідження окупаційного періоду на Переяславщині. Метою цього дослідження є введення до наукового обігу не апробованого документального матеріалу, частина якого висвітлює боротьбу окупаційного режиму з партизанами у 1941 р., а інша частина – окремі етапи становлення і посилення цього режиму в 1941–1943 рр. Розглядаються документи окремого фонду ЦДАВО України – колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистських адміністративних установ, армійських груп та їх тилових охоронних підрозділів, що діяли на окупованих східних територіях (ф. КМФ-8). Типовими за формою документами цієї колекції є: накази, розпорядження, інструкції, донесення, рапорти, плани, журнали бойових дій (військові щоденники), схеми і карти.

Основна частина інформації про воєнні дії безпосередньо в Україні зберігається у документах командувача військами оперативного тилового району групи армій «Південь». На жаль, більшість архівних документів не дають вичерпної інформації з досліджуваної проблеми.

17 вересня 1941 р. частини Червоної армії залишили Переяслав. До міста ввійшли німецькі війська. Почався період тимчасової окупації Переяславського району, який тривав до 22 вересня 1943 р., тобто два роки і п'ять днів.

Військові підрозділи в окупованому місті почали створювати орган управління – гарнізонну комендатуру. В документі це зафіксовано так:

«Управління (продовольче управління 162 – примітка автора) створило з 3-го по 15-е жовтня в Переяславі пункт видачі продовольства і перетворило його в якості єдиного військового закладу одночасно в гарнізонну комендатуру. Цей населений пункт і його околиці були обшукані військами з метою виявлення руських солдатів, зброї і боєприпасів. Захоплених полонених і зібрану зброю і т. п. довелося відправити на збірний пункт в Яготин.

В даному районі призначені: 1 бургомістр, 1 заступник бургомистра, 1 секретар, 1 начальник колгоспу і 1 його заступник, які займаються питаннями збирання майже зібраного урожаю, який

поки що знаходиться в снопах і копицях. Збір зернових і коренеплодів наразі ще продовжується» [4, арк. 228].

У звіті про роботу окремих гарнізонних комендатур, яка пророблена в упродовж 1–19 жовтня 1941 р. у розділі «Робота в конторах гарнізонних комендатур» наводяться перші кроки нової влади: «Складаються списки жителів. Чоловікам призовного віку видаються посвідчення особи. До теперішнього часу в районі дій гарнізонної комендатури у Великій Каратулі появилися 50 цивільних і військовополонених. Видано 20 довідок про благонадійність, які призначені для звільнення українців із таборів для військовополонених» [4, арк. 229–230].

Правила реєстрації, паспортизації, надання довідок змінювалися впродовж перебування нацистів у населених пунктах, трансформувалися під впливом заходів, запроваджуваних на певній території та змінювалися залежно від ситуації на фронті та в тилу.

В звіті від 21 жовтня 1941 р. про пророблену роботу силами гарнізонних комендатур в районі розквартирування зазначається: « В Переяславі полк (164-й піхотний полк – авт.) не створив гарнізонної комендатури, так як з прибуттям в район розквартирування комендатура уже існувала (створена комендантом армійського тилового району 585)» [4, арк. 226]. Отже, згідно цього документу в Переяславі створено гарнізонна комендатура комендантом армійського тилового району 585.

В селах району військові частини відразу ж почали призначати бургомістрів (так зазначено в документах – авт.). Документи, датовані 21 жовтня 1941р., зафіксували таке призначення в кількох селах.

«Гарнізонна комендатура призначила бургомістрів і начальників колгоспів у Студениках, Панфілах, на хуторі Сосновка, в Соснові і в Сомковій Долині» [4, арк. 226].

«В населених пунктах Єрківці і Старе бургомістри були призначені 111-ю піхотною дивізією» [4, арк.225].

«8-а легка транспортна колона призначила бургомістрів у Великій Каратулі і на хуторі під Великою Каратуллю. В зазначених населених пунктах були призначені також тимчасово начальники колгоспів» [4, арк. 229].

«В районі розквартирування полку діють наступні бургомістри:

у Чопилках – Єрмак Хвилон Максимович,
у Панфілах – Лецат Євгеній Романович,
у Соснові – Бережний Павло,
на хуторі Сосновка – Данильченко Макар,
у Сомковій Долині – Царьох» [4, арк. 224].

«В якості бургомістрів призначені:

у Великій Каратулі – Обциренко Томас,
у Строковій – Юханович Роман,
у Сулимівці – Шамолов Симон,

На хуторі ім.1 Травня під Великою Каратуллю –Овсієнко Олексій» [4, арк. 227].

Цілком зрозуміло, що зайняти таку посаду могли тільки лояльні до «нового порядку» громадяни, які ще до війни продемонстрували свої антирадянські настрої, або встигли «вислужитися» після приходу німців.

Всі офіційні документи, що регулювали внутрішнє життя окупованих територій, мали основним завданням поставити життя громадян у суворі режимні рамки, що перешкоджали б їм чинити будь-який опір окупантам.

В німецькому донесенні від 8 листопада 1941 р. начальник оперативного тилу групи армій «Південь» телеграмою констатував: «314-й батальйон поліції завершив каральні операції в Переяславі» [5, арк. 110].

18 листопада 1941 р. відправлене заключне донесення про операції по зачистці території упродовж 11–15 листопада 1941 р., у якому детально описані дії окупантів.

«Від одного жителя із Гланишева, що в 10 км на північ від Переяслава, надійшло донесення, що упродовж тривалого часу він спостерігав, як 3 жителі цього населеного пункту на сільській бойні, яка розміщена поблизу річки Трубіж, забивали худобу і вночі на човні перевозили м'ясо на протилежний берег річки. За його словами, м'ясо переправлялося для партизанів, які ховалися в лісі на протилежному березі річки.

На підставі цих даних 11 листопада 1941 р. 1-а рота прочесала Гланишів. В селі арештовано одну людину із числа вищезгаданих трьох осіб. Двоє інших були відсутні, і встановити їх місцезнаходження не вдалося. Після обшуку, проведеного в селі, і, який не приніс ніяких результатів, забравши з собою арештованого, рота на зворотному шляху прочесала ліс, в якому ніби то ховалися партизани. В ході ретельного прочісування не знайдено нічого, що дозволило б зробити висновок про перебування там партизанів.

12 листопада 1941 р. двоє інших підозрілих осіб явилися до міліції в Переяславі. В результаті допиту цих осіб не вдалося довести нічого, що підтвердило б свідчення про їхні дії в Глинишеві, і тому обидва були відпущені. З третім обійшлися за законами військового часу, тому що він був членом партії з багаторічним стажем і в якості агента надавав послуги ГПУ, про що підтвердили жителі села.

8 листопада 1941 р. бургомістр Переяслава повідомив, що в селі Помоклі, біля 20 км на північний схід від Переяслава, є 3 брати, які виділялися своєю активністю в партійній діяльності і в даний час намагаються організувати партизанські групи.

На підставі цього повідомлення 11 листопада 1941 р. 3-я рота виступила в село Помоклі, в якому удалося арештувати двох із згаданих трьох братів. Місце знаходження третього брата, який був головним винуватцем, встановити не вдалося, оскільки він, швидше за все, втік із цієї місцевості.

При очній ставці арештованих з бургомістром Переяслава, який їм заявив, що до приходу німецьких військ, вони в якості партійних діячів тероризували в Переяславі населення і потім також негідним чином зводили наклеп на Німеччину і приймали активну участь у формуванні партизанських загонів. Вони не змогли навести ніяких обґрунтованих заперечень на ці звинувачення. Більше того, під час очної ставки були виявлені додаткові протиріччя і, таким чином, по відношенню до обох довелося поступити у відповідності із законами військового часу.

Одночасно проведене прочісування села Помоклі, яке не привело ні до яких результатів.

14 листопада 1941 р. проведена операція в Рогозові, що розташований в 35 км на північно-захід від Переяслава. Після переговорів з начальником гарнізонної комендатури і представником української міліції заарештовано 9 осіб, які були засуджені за законами військового часу. 8 із них були колишніми військовослужбовцями, які дезертирували із руської армії, не мали посвідчень і тривалий час знаходилися в цьому населеному пункті. Один чоловік виявився колишнім посібником НКВД, і в селі його характеризували як підозрюваного у зв'язках з партизанами.

Зброї і боеприпасів в селі знайдено не було.

Упродовж 12–15 листопада 1941 р. 2-а рота була задіяна в районі Комарівки.

Один чоловік із Комарівки, якого населення характеризувало як колишнього партизана і який втік із села, коли туди прибула бойова група, був засуджений за законами військового часу в зв'язку з тим, що в його будинку в Комарівці була знайдена зброя.

15 листопада 1941 р. прочесано район на захід від Комарівки смугою шириною 8 кілометрів аж до Дніпра. Не знайдено нічого, що дозволило б зробити висновок про наявність партизанів. Один пустий блочний будинок був спалений.

15 листопада 1941 р. близько 16.00 год. рота повернулася до Переяслава» [5, арк. 193–196].

Це донесення ще раз засвідчує те, що виловлювали «міфічних» партизанів і страчували людей, які ніякого відношення до партизанської боротьби не мали. Першочерговими заходами, до яких вдалися нацисти, було «умиротворення» території шляхом поступового знищення всіх, хто становив загрозу для окупаційної влади: комуністів, комсомольців, радянських функціонерів, активістів, політпрацівників, утікачів-військовополонених і т.п. Смертна кара фактично перетворилася на один з найбільш поширених та ефективних інструментів німецької адміністрації та застосовувалася без зайвих сумнівів і зволікань.

В німецькому журналі бойових дій 20 листопада 1941 р. зазначено: «Поліцейський полк «Південь» завершив заходи по умиротворенню території в районі Переяслав – Золотоноша – Хорол» [5, арк. 207].

Ще в одному донесенні за 20 листопада 1941 р. констатується: «Поліцейський полк резерву командуючого військами оперативного тилового району закінчив операцію по боротьбі з партизанами в районі Переяслав – Золотоноша – Хорол» [6, арк. 26].

Наступний документ під грифом «таємно» від 12 листопада 1941 р. констатує: «В районах на схід від Києва знаходяться наші комендатури: ...в Переяславі – гарнізонна комендатура II 348» [5, арк. 140].

Гарнізонна комендатура 348 підпорядковувалась 197 польовій комендатурі, про що засвідчує звіт санітарного відділу 197 польової комендатури від 18 грудня 1941 р. по 17 січня 1942 р.: «Гарнізонні комендатури, які знаходяться в підпорядкуванні 197-ї польової комендатури розміщуються: ...348-а гарнізонна комендатура в Переяславі» [7, арк. 57].

В документі, який містить список районів, що підпорядковуються польовим і гарнізонним комендатурам [7, арк. 265], та в іншому документі, в якому подається кількість службовців допоміжної поліції в районах [7, арк. 268], вже записано так: «Гарнізонна комендатура I 348, Переяслав». З цього можна зробити два висновки: або допущена помилка при друкуванні, або гарнізонна комендатура II була переведена в гарнізонну комендатуру I. Ці комендатури різняться між собою штатним розкладом.

В «Наказі про введення гарнізонних комендатур» від 25 жовтня 1942 р. подається штатний розклад:

«Гарнізонна Гарнізонна
комендатура / I / комендатура / I I /
5 офіцерів і чиновників 3 офіцерів і чиновників
13 унтерофіцерів і рядових 9 унтерофіцерів і рядових
2 автомашини 2 автомашини
2 мотоцикли –
2 велосипеди 2 велосипеди» [8, арк. 57].

В Переяславі знаходилася гарнізонна комендатура I 348, якій підпорядковувалися Переяславський район, що мав 49 общин, і Бориспільський район з 28 общинами [7, арк. 265].

Окреме місце в діяльності окупаційних органів влади посідала українська допоміжна поліція, кількісні показники кадрового складу якої не мали стабільності. Хоча один документ зафіксував «Число службовців допоміжної поліції в районах».

Згідно цього документу кількість службовців допоміжної поліції Переяславської гарнізонної комендатури I 348 складала 931 особу, із них Переяславський район налічував 587 осіб, а Бориспільський – 344 особи [7, арк. 268].

Наприкінці 1942 р. окупаційна влада з метою посилення контролю за сільськогосподарським виробництвом та заготівлею продукції в «громадських господарствах» ввела додаткову форму керівництва на місцях – «опорні пункти», що створювалися по одному на 3–4 села, або на 6–8 «громадських господарств». Опорний пункт складався з агронома, бухгалтера й технічного працівника. Їхню роботу очолював господарський офіцер.

Один із документів від 26 липня 1943 р. містить «Список опорних пунктів, складений по окремим областям і районам»:

«Область Переяслав
Район Баришівка опорний пункт Баришівка
Сулимівка
Паришків
Скопці
Район Березань Березань
Черевики
Волково
Недра
Район Переяслав Переяслав
Гланишів
Студеники
Єрківці
Андруші
Віненці
Хоцьки
Ташань
Соснова
Помоклі» [9, арк. 78–79].

Отже, наведені архівні документи сприяють глибшому дослідженню окупаційного періоду на Переяславщині. Цілком очевидно, що пошукову роботу в цьому напрямку потрібно продовжити з метою виявлення нових документальних матеріалів у таких архівах, як Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Державний архів Київської області.

Список використаних джерел

1. Потапенко Я. Переяславщина у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. / Я. Потапенко, Олексій Гончаренко // Переяслав у віках: Монографія / Авт. упоряд. проекту Коцур В. П., Колибенко О. В. – К., 2007. – С. 254–267.
2. Гончаренко О. Рух опору на Переяславщині періоду нацистської окупації (1941–1943 рр.) / О. Гончаренко, О. Тарапон // Наукові записки з української історії. – 36. наук. статей. – Вип. 21. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 282–288.
3. Потапенко Я. Особливості антифашистського руху опору на Переяславщині у період радянсько-німецької війни 1941–1945 років / Я. Потапенко // Наукові записки з української історії: 36. наук. статей. – Вип. 21. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 289–294.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 157, арк. 224, 226, 229, 230.
5. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 153, арк. 110, 140, 207.
6. Там само, спр. 195, арк. 26.
7. Там само, спр. 156, арк. 57, 265, 268.
8. Там само, спр. 199, арк. 57.
9. Там само, спр. 495, арк. 78–79.

Надежда Бойко**НАЦИСТСКИЙ ОККУПАЦИОННЫЙ РЕЖИМ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНЕ ЯЗЫКОМ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ (ОБЗОР ДОКУМЕНТОВ ЦГАВО УКРАИНЫ)**

В публикации представлены документы Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины, которые содержат информацию об оккупационном режиме на Переяславщине в 1941–1943 гг.: часть документов освещает борьбу оккупационного режима с партизанами в 1941 году, а другая часть – отдельные этапы становления и усиления этого режима. Рассматриваются документы отдельного фонда ЦГАВО Украины – коллекция микрофотокопий документов германско-фашистских административных учреждений, армейских групп и их тыловых охранных подразделений, которые действовали на оккупированных восточных территориях (ф. КМФ-8).

Ключевые слова: ЦГАВО Украины, Вторая мировая война, Переяслав, Переяславщина, оккупация.

Nadiya Boyko**THE NAZI OCCUPATION REGIME IN PEREYASLAV REGION BY LANGUAGE OF ARCHIVAL DOCUMENTS (REVIEW OF DOCUMENTS FROM CSASA OF UKRAINE)**

The publication presents the documents of the Central state archive of Supreme authorities and administration of Ukraine, which contain information about the occupation regime in Pereyaslav region in 1941–1943.: some of the documents illuminates the struggle of the occupation regime with the partisans in 1941, and the other part – the individual steps in the formation and strengthening of the regime. Considered the documents separate fund of CSASB Ukraine – collection scratchcopy documents Nazi administrative agencies, military groups and their rear guard units operating in the occupied Eastern territories.

Key words: TSDAVO Ukraine, World War II, Pereyaslav, Pereyaslav region, ccupation.

УДК 930.2:94 (477.83/.86)**Роман Савіцький****«ЛІТОПИС УПА» ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ У ГАЛИЧИНІ В ПЕРІОД НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)**

У статті подано огляд видання «Літопис УПА»; проаналізовано матеріали, що розкривають особливості суспільних процесів на території дистрикту Галичина у 1941–1944 рр. Крім того, здійснено спробу диференціювати джерела на окремі групи, взявши за основу тематичний принцип.

Ключові слова: «Літопис УПА», український національно-визвольний рух, нацистська окупація, дистрикт Галичина, суспільні процеси.

Друга світова війна як найбільший військовий конфлікт в історії людства, залишила величезну за своїм змістом та обсягом джерельну базу. Цей масив документальної інформації, як це не парадоксально, дуже часто приводить дослідників до зовсім протилежних висновків (згадати, хоча б, результати радянської та західної історіографії). Гостро дискусійними є питання колабораціонізму, особливостей проживання населення на окупованій території, національно-визвольного руху. Вирішення таких контрверсійних питань можливе тільки завдяки залученню до наукового обігу різновидового джерельного матеріалу, використанню напрацювань вітчизняної та зарубіжної археографії, а також різностороннього та аполітичного аналізу наявної інформації.

«Літопис УПА» – серійне видання з історії українського національно-визвольного руху (у 2012 р. воно включало 100 томів). Видавництво «Літопису УПА» розпочалось у 1973 р. в Канаді, а з 1995 р. продовжилось і в Україні. В залежності від місця видавництва та тематики виділяють наступні серії: «канадська» (або ж «стара» чи «основна»), «Літопис УПА. Нова серія» («київська»), «Літопис УПА. Бібліотека», «Літопис УПА. Події і люди». У каталозі до перших 100 книг «Літопису УПА» зазначається, що «томи появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступних. Перша серія «Основна» – налічує 51 том. Друга – «Нова серія» – (започаткована в 1995 р.) нараховує 18 томів. Вона виходить під грифом не лише «Літопису УПА», але й Інституту української археографії ім. М. С. Грушевського НАН України, Державного комітету архівів України та Галузевого державного архіву СБУ. Третя – «Бібліотека» – (заснована у 2000 р.) видає дослідження та спогади. У серії вийшло 11 томів, а ще декілька готуються до друку. Для